

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2017 / Vol. XXXVI / 2 / 91-110
Pregledni naučni rad
UDK: 343.988
316.4:172.4

IZVINJENJE I PRAŠTANJE KAO MEHANIZMI OTPORNOSTI I KAO FAKTOR U RESTORATIVNOM PROCESU*

Olivera Pavićević*

Ljeposava Ilijić*

Aleksandra Bulatović*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Relaciju između individualnog i društvenog nivoa otpornosti moguće je sagledavati i kroz izvinjenje i praštanje kao faktora u iniciranju i oblikovanju restorativnog procesa. Razmatranje ključnih komponenti procesa izvinjenja i praštanja omogućava uvid u odnos između moralne i pravne utemeljenosti izvinjenja, u perspektivi interakcija između moralnih vrednosti koje dominiraju u zajednici i njenog pravnog sistema. Analizirajući proces izvinjenja i praštanja u okvirima individualne, socijalne i pravne komunikacije, autorke pronalaze argumente koji ukazuju na značaj ovog procesa za razvijanje otpornosti u okviru društvene i pravne prakse oslonjene na principe restorativne pravde. Cilj rada je da sugeriše da je na moralu zasnovana individualna otpornost jedan od faktora socijalne kompetencije.

Ključne reči: izvinjenje / praštanje / otpornost / društvena interakcija / restorativna pravda.

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS

* E-mail: oliverapavicevic4@gmail.com

* E-mail: lelalela_bgd@yahoo.com

* E-mail: abulatovic@sezampro.rs

UVOD

Prevazilaženje nepovoljnih i traumatičnih okolnosti i događaja korišćenjem unutrašnjih i spoljnih resursa podrazumeva razvijanje kreativnosti i kapaciteta. U psihološkoj literaturi se opisana kompetencija označava kao otpornost (psihološki imunitet).¹ Suštinu koncepta otpornosti čini sposobnost oporavka od stresa, te ostvarivanje pozitivnih ishoda nakon pretrpljene traume, odn. to je ono što nas čuva kad su okolnosti teške.

Otpornost se manifestuje kao kompleksan pojam i to kako na planu spleta unutrašnjih i spoljnih determinanti, tako i na različitim nivoima u okviru kojih se posmatra. Pojam otpornosti se može analizirati na individualnom, grupnom, opštedruštvenom nivou u okviru različitih oblasti individualnog i društvenog života, kao i iz perspektive različitih teorijskih disciplina. Prirodu otpornosti diktiraju faktori kao što su unutrašnja snaga čoveka, socijalna podrška kojom raspolaže, priroda i stepen inteziteta traume ili problema, što otpornost čini varijabilnim multideterminisanim atributom (Levine, 2003). Specifični faktori individualne otpornosti koji se razmatraju u radu su izvinjenje i praštanje.

Suštinsko značenje izvinjenja jeste priznanje ljudskog dostojanstva i moralne vrednosti žrtve, poštovanje osećanja ljutnje žrtve koje putem izvinjenja treba da pređe u oprostaj i mogućnost da se davanjem izvinjenja opovrgne značenje ("poruka") dela kojim je naneta šteta. Izvinjenje ne može da poništi nečiji postupak kojim je norma prekršena, ali može da reformuliše implicitnu tvrdnju da čovek koji je povređen tim postupkom nema moralnu vrednost i ne zaslužuje moralni obzir. Upravo je ta moguća transformacija ono što izvinjenju daje restorativnu snagu.

U izvinjenju se mogu prepoznati tri komponente. Jednu komponentu čini priznanje učinjenog dela uz davanje tačnog i istinitog iskaza o onome što se dogodilo, čime se omogućava javna verifikacija iskustva žrtve. Drugi element izvinjenja je spremnost da se prizna i prihvati krivica.² Na ovaj način se dobrovoljno iskazuje da nema opravdanja, odbrane ili objašnjenja za učinjeno delo. Treća komponenta izvinjenja podrazumeva dogovor o prihvatanju socijalnih i pravnih konsekvenci tog čina, te spremnost učinioca da obeća (implicitno ili eksplicitno) da delo neće ponoviti i da će se pridržavati pravila (Tavuchis, 1991).

Čin izvinjenja "omogućava" praštanje kojem prethodi, a praštanje daje mogućnost da se uspostave i jačaju moralne i socijalne norme čime se neposredno utiče na solidnost društvene potke koja omogućava postojanje zajednice, tj. društvene otpornosti kao integralnog elementa društvene "tkanice", što znači da je društvena otpornost važan element kohezije u društvu, a pod tim podrazumevamo sposobnost zajednice da osigura dobrobit svojim članovima. Praštanje se uobičajeno razlikuje

¹ U psihološkoj literaturi je prihvaćen izraz iz engleskog jezika — rezilijentnost.

² U zapadnoj tradiciji to se uobičajeno izražava latinskim izrazom *mea culpa*.

kao čin odluke i kao emocionalni postupak: oštećeni praštanju pristupaju kao racionalnoj odluci razrešavajući prestupnika od kazne ili nadoknade materijalne štete, a emocionalno praštanje podrazumeva odbacivanje emocionalnog balasta negativnih osećanja prema prestupniku (Worthington, 2003). Veze između individualnog i društvenog nivoa otpornosti identifikuju se analiziranjem potencijala koje izvinjenje i praštanje kao mehanizmi socijalne interakcije (individualna, socijalna i pravna komunikacija) imaju za restorativni proces (kojim se u zajednici nanovo uspostavlja narušena funkcionalnost).

Suštinski, otpornost predstavlja ljudsku sposobnost da se uprkos nevoljama, rizicima i traumama razvijaju pozitivne vrednosti, stavovi i empatija.³ Na individualnom nivou, faktori otpornosti se sagledavaju kao individualna psihološka svojstva poput smelosti, fleksibilnosti, sposobnosti u rešavanju problema, inteligencije, smisla za humor i socijalne veštine (Kirmayer et al., 2011). Kao elementi jedinstvenog koncepta, izvinjenje i praštanje podrazumevaju prihvatanje lične odgovornosti, saosećanje sa tuđom nevoljom i prevazilaženje traume kroz razvoj individualnih i socijalnih kapaciteta za vođenje moralnog života (ljudski napor koji se manifestuje kao dostojan nepristrasnog odobravanja). Neka od najčešće razmatranih pitanja u vezi sa tim usmerena su na utvrđivanje koju ulogu izvinjenje i praštanje imaju u okvirima socijalnih kompetencija, kakva je priroda posledica koje se time iniciraju i na koji način su izvinjenje i praštanje povezani sa društvenim, običajnim i kulturnim praksama u različim mikro i makro sredinama i kakvo je mesto koje izvinjenje i praštanje imaju u okvirima pravno normiranog. Cilj rada je da sugeriše da je na moralu zasnovana individualna otpornost jedan od faktora socijalne kompetencije u okviru društvene i pravne prakse oslonjene na principe restorativne pravde.

ZNAČENJE IZVINJENJA I PRAŠTANJA

Izvinjenje je pojava na koju utiču različiti konteksti (običajni, kulturni, socijalni, institucionalni i dr.), sadrži različite komponente (emotivnu, kognitivnu, moralnu, pravnu i dr.), a kao teorijski koncept je složen i teško uhvatljiv što u savremenoj epohi utiče na rastući obim literature o izvinjenju u različitim disciplinama, kao što su psihologija, sociologija, religija, etika, kriminologija i pravo.

Izvinjenje prepoznamo kao oblik društvene interakcije određen kulturnim normama koje se razlikuju u različitim kulturama, tradicijama, potkulturama, pa čak i porodicama. Socijalna funkcija izvinjenja potiče od preovlađujućeg ili partikularnog sistema normi koji određuje šta je primereno ponašanje u okviru neke zajednice. Nezavisno od sfere posmatranja (privatni odnosi, javna sfera, pa čak i međunarodni nivo), izvinjenje, po pravilu, dovodi do pomirenja i reparacije, jer stvara uslov za praštanje (Vines, 2007). Shodno tome, izvinjenje se može posmatrati kao

³ Izraz "otpornost" se žovijalno upotrebljava suprotno svojoj suštinskoj odrednici – da označi individualno osnaživanje za koje se cena plaća napuštanjem moralnih skrupula.

priznavanje konvencionalnog (normativnog) prekršaja, ali i kao priznavanje moralnog prekršaja. Čin izvinjenja može biti značajan kao priznavanje autoriteta hijerarhijske strukture na kojoj se temelje harmonični društveni odnosi (Tavuchis, 1991: 473). Šire konceptualizovanje izvinjenja kao faktora od značaja za vitalnost društvenog poretka Nicholas Tavuchis vidi kao zavisno od mere posvećenosti normama koje regulišu standarde ponašanja i institucionalne aranžmane (Tavuchis, 1991: 12). Što je veća usaglašenost pravila utvrđenih unutar raznih oblika društvene kontrole, to je veći uticaj izvinjenja na procese pomirenja u društvu.

Usaglašenost normativnog i moralnog normiranja povezana je sa pitanjem legitimiteta normativnog sistema koji važi u nekoj društvenoj zajednici. Richard Weisman objašnjava da izvinjenje kao popravni diskurs mobilise odanost zajedničkim vrednostima i osećanjima u ime određene zamišljene moralne zajednice. Strastveno očekivanje da članovi iste moralne zajednice imaju grižu savesti oko iste stvari uslovljeno je intenzitetom odanosti moralu određene zajednice. Izražavanje kajanja i nudi izvinjenja ili, suprotno tome, odbijanje da se pokaže kajanje ili ponudi izvinjenje, označavaju najdublje lično prihvatanje ili lično otuđenje pojedinca od zajednice (Weisman, 2006). Ovo je naročito izraženo u društvima koja prolaze kroz političku tranziciju i doživljavaju socijalni diskontinuitet, jer su takva društva u procesu izgradnje mehanizama društvene kontrole.

U teorijskim razmatranjima o izvinjenju rigidnom dualističkom stavu o izvinjenju ("ili jeste ili nije"), suprotstavljeno je mišljenje po kome je oportuno razlikovati komponente ili vrste izvinjenja (Smith, 2008). U skladu sa tim, razvijena je multidimenzionalna teorija izvinjenja koja ukazuje na elemente izvinjenja koji odražavaju realnost, kontekst i situaciju (Allan et al., 2007). Multidimenzionalna teorija izvinjenja ukazuje da na dobrobit od izvinjenja koja determiniše njegov socijalni značaj, utiču različiti kontekstualni faktori kao što su: priznanje greške učinioca, izrazi kajanja i žaljenja, njegova spremnost da deluje u skladu sa njima, psihološke potrebe primaoca izvinjenja i njegova percepcija ozbiljnosti povrede, kao i nivo odgovornosti koji nameće zajednica u vezi sa učinjenim delom. Autentično izvinjenje, u zavisnosti od okolnosti, zahteva kombinaciju svih ili nekih od sedam njegovih osnovnih elemenata: priznanje, žaljenje, odgovornost, pokajanje, artikulaciju razloga, reparaciju i pozitivnu transformaciju učinioca dela (Macleod, 2008).

Forma u kojoj se pruža izvinjenje je najčešće verbalna ("govorni čin" kojim govornik izražava tugu ili žaljenje zbog moralne povrede i traži oprostaj od povređene strane), ali u interpersonalnoj i socijalnoj komunikaciji značaj imaju i gestovi. Teorijske rasprave o izvinjenju koje su zasnovane na filozofiji jezika, ukazuju na probleme da se proceni značaj i kvalitet izvinjenja i praštanja usled performativnog karaktera koji oni imaju (izgovaranje izvinjenja predstavlja zajedničku akciju svih učesnika), čime se naglašava da značaj konteksta može promeniti značenje onog što se izgovara (Austin, 1962, prema: Weisman, 2006). Interaktivni pristup jeziku upućuje na razumevanju izvinjenja kao oslobođenog od nekakvog fiksiranog standarda u odlučivanju da li su ponuda za izvinjenje i iskazano kajanje iskreni ili ne. Zato uloga reparativnog diskursa u projektu društvene rekonstrukcije moralne zajednice

postaje jedna od najvažnijih komponenti u procesu izvinjenja, praštanja i pomirenja. Moralna snaga izvinjenja i njegova suštinska važnost leži u redefinisaju odnosa između onoga koji je pogrešio i žrtve koja postaje centralna figura ovog odnosa (Tavuchis, 1991). Moć izvinjenja da inspiriše na praštanje povezana je sa iskrenim žaljenjem zbog učinjene greške, ali izvinjenje ne čini oprostaj izvesnim – izvinjenje omogućava oprostaj. Iskreno izvinjenje može da rehumanizuje dehumanizovni odnos između učinioca i žrtve, ali ne može, samo od sebe da popravi štetu (Minow, 1998).

Izvinjenje daje žrtvi moć da prihvati, odbije ili ignoriše izvinjenje, na osnovu njene procene da li je učinjenu grešku moguće oprostiti. Ovakva pozicija žrtve obezbeđuje snagu, poštovanje i osećanje posebnosti, a učinioca suočava sa posledicama njegovih radnji. Uspostavljanje moralne ravnoteže između učinioca i žrtve menja pozicije moći i onaj ko je imao priliku da naudi, u činu izvinjenja sebe stavlja u ranjivu poziciju onoga koji čeka praštanje, prepuštajući se gnevu ili oprostima žrtve. Iskreno izražavanje žaljenja zbog učinjenog ima emocionalni i moralni kapacitet da ljutnju na učinioca pretvori u oprostaj kao prihvatanje izvinjenja od strane žrtve (Govier, Verwoerd, 2002). Izvinjenje omogućava obnavljanje odnosa između dve strane, jer usvajajući moralni doživljaj o učinjenom, učinilac menja svoj moralni stav i izražava moralno žaljenje drugoj strani. Dostizanje "moralnog ekvilibrijuma" zasnovanog na priznavanju greške počiva na iskrenom "žao mi je" kojim učinilac priznaje da je ono što je učinio povreda za koju je odgovoran, priznaje "moralni status" žrtve, priznaje činjenicu da ona nije zaslužila nanetu povredu i priznaje legitimitet žrtve da bude ogorčena i ljuta.

Kako čak i najiskrenije žaljenje u slučajevima izvršenja teških krivičnih dela nekad ne može biti dovoljno za oprostaj, promenu moralnog stava učinioca mora pratiti odšteta kao konkretan čin reparacije (Vines, 2007). Odštetom se garantuje da izvinjenje nije neiskreno jer bi takav postupak bio dodatno povređivanje žrtve. Izvinjenje ne bi trebalo shvatiti kao "jednokratno dat iskaz", već kao iniciranje procesa transformacije koji će se u budućnosti razvijati. Kada učinilac izražava žaljenje, on na taj način preuzima odgovornost za nanetu povredu i takvo izvinjenje poprima odlike moralnog čina. Puko izražavanje žaljenja bez priznanja krivice nije potpuno. Celovito, potpuno izvinjenje podrazumeva priznanje da je učinilac odgovoran za nanetu povredu žrtve, izražavanje tuge i posvećenosti ličnoj pozitivnoj transformaciji i preuzimanju obaveze obeštećenja, te iskreno prihvatanje krivice za učinjenu nepravdu (Dominello, 2014: 53).

IZVINJENJE KAO FAKTOR PSIHOLOŠKOG I MORALNOG KAPACITETA

Globalna interakcija na planeti i porast učesnika na globalnim mrežama povećava obim komunikacije. Zajednica postaje manje geografski određena i zamenjuje je zajednica formirana na zajedničkim kulturnim stavovima, društvenim odnosima i odgovornosti. Savremeni život na planeti koji povećava upotrebu tehnologije u komunikaciji istovremeno i povećava otuđenje i sposobnosti da se ljudima naudi na

daljinu. Pojačana interakcija stvara veće mogućnosti razdora i pojačava potrebu za mehanizmima za smirivanje te interakcije. Evolucionarna biologija fokusira izvinjenje kao faktor koji omogućava održavanje dostignutog nivoa agresivnosti bez samouništenja, čime se izvinjenju daje veliki značaj u restorativnim procesima (Vines, 2007). U savremenim okolnostima, kada način zajedničkog života na planeti prolazi kroz opisane radikalne promene, izvinjenje dobija na značaju kao metod socijalnog ozdravljenja (Lazare, 2004).

Posmatranje izvinjenja u različitim ravnama omogućava njegovo potpunije sagledavanje kao faktora psihološkog i moralnog kapaciteta. Moralna funkcija izvinjenja obezbeđuje sklad između različitih normi u različitim kulturama i subkulturama. Suština korekcije narušenog moralnog života putem izvinjenja sastoji se u razumevanju i prihvatanju činjenice da je učinjena nepravda prema drugome. Izvinjenje se nudi za grešku, a ne za svaki gubitak. Gubitak može biti problem za žrtvu, ali moralno pitanje na koje izvinjenje odgovara jeste pitanje o tome da li je izazvanje tog gubitka bilo pogrešno. Kada se neko izvinjava potvrđujući da je pogrešio, tada se, zapravo, priznaje odgovornost za učinjeno delo.

Alternativna perspektiva dominantnim shvatanjima o moralu, izvinjenje smatra bitnim elementom etičke odgovornosti objašnjavajući da "izvinjenje nije slepa afirmacija sebe, već molba upućena drugome" (Levinas, 1979: 252). U takvoj perspektivi izvinjenje se razume kao poseban oblik delanja — "kao arhetipski cilj ljudske slobode, uključujući slobodu da se promeni svoj identitet u vremenu" (Celermajer, 2008: 16). Emmanuel Levinas ističe da izvinjenjem nastaje promena identiteta, jer osoba koja je uradila nešto pogrešno menja identitet postajući osoba koja je priznala grešku i kojoj je oprošteno, pa se na taj način premešta u drukčiji moralni prostor. Centralno mesto diskursa o ličnoj, moralnoj odgovornosti počiva na izvinjenju (Vines, 2007). Takvo razumevanje fokusira lične veze i lični osećaj odgovornosti jedne osobe prema drugoj, što dozvoljava asimetriju lične odgovornosti, jer odgovornost ne funkcioniše na osnovu reciprociteta ili uzajamnosti (Levinas, 1987: 75; 84). Imperativ je zadovoljenje potrebe drugog, a to izvinjenje i praštanje određuje kao realan proces što je suprotno shvatanju u glavnom toku diskursa o moralu po kome je reč tek o idealu kome se teži. Žrtva praštanjem odgovara na potrebu onoga koji je pogrešio — da dobije oprostaj. Ovako formirana perspektiva o izvinjenju, kao transformacijskom aktu i alternativnoj mogućnosti za uspostavljanje moralnog ekvilibrijuma, gradi okvir za razumevanje potencijala izvinjenja u oslobađanju od zaloga prošlosti, očuvanju časti i dolaženju do istine o učinjenom delu (Celermajer, 2008).

Socijalno-psihološke teorije izvinjenje vide kao moralni mehanizam čija funkcija jača moralne norme u zajednici uspostavljajući moralni balans između dve strane. Kathleen Gill smatra da šira javnost ima interes od dobrobiti izvinjenja. Osoba koja nije u stanju da se izvini predstavlja opasnost za društvo. Sposobnost za izvinjenje, čak iako to izvinjenje nije sasvim verodostojan čin, ukazuje na to da učinilac ima neke od osnovnih moralnih kapaciteta neophodnih za život u zajednici (Gill, 2000). Uspostavljanje moralne ravnoteže se zasniva na zajedničkim moralnim normama jer učinilac i žrtva prihvataju te norme kao sopstvene vrednosti.

Izvinjenje kao čin individualnog i socijalnog "ozdravljenja" podrazumeva praštanje kao odustajanje od prava žrtve na odmazdu i kao neutralisanje besa i ljutnje prema učiniocu. Perspektiva praštanja se ostvaruje zamenom negativnih osećanja pozitivnim osećanjem empatije prema onome ko je pogrešio i žrtvu povredio (Regehr, Gutheil, 2002). Moralni rasplet koji stoji u osnovi učinjenog dela uslovljen je spektrom važnih elemenata izvinjenja.

Izvinjenje je i u javnom i u privatnom prostoru deluje tako što utiče na stvaranje pozitivnije slike o onome ko se izvinjava. Argument kojim se fokusira svojstvo izvinjenja da učinioca učini boljem u očima trećih lica počiva na revitalizujućem konceptu sopstva, jer se izvinjenjem obnavlja slika o sebi. Kanadski sociolog Erving Goffman je smatrao da je onaj ko daje izvinjenje ličnost koja ima potrebu da razlikuje onoga ko je kriv i onoga ko nudi saosećanje i krivicu kako bi se tako distancirao od "pogrešnog sebe" i ponovo pozicionirao u društvenoj zajednici (Goffman, 1971: 113).

ISKORAK OD IZVINJENJA KA PRAŠTANJU

Izvršavanje sankcionisanog dela ne predstavlja samo materijalni gubitak za žrtvu, već se njime ona degradira, ponižava i sramoti (Garvey, 1801, prema: OHara, 2003). Nekada, u prošlosti, pretnja odmazdom je simbolizovala potencijal da se efikasno uzvрати učiniocu dela u cilju ponovnog uspostavljanja socijalnog statusa. Vremenom je lična odmazda zamenjena zaštitom koju pružaju pravni poredak i formalni propisi, a civilizacijski razvoj je doneo proširivanje značaja šire društvene podrške žrtvama transgresija različitih normi kako bi se ublažilo narušavanje njihovog poštovanja i samopoštovanja.⁴

Praštanje je čin koji se suprotstavlja odmazdi, a podrazumeva da žrtve prihvataju da odgovore na učinjeno delo saosećanjem i velikodušnošću (Cariello, 2000: 1608).⁵ Kada se praštanje definiše, najčešće se kao glavni elementi navode:

- suspenzija ili prevazilaženje neprijateljskih osećanja prema učiniocu dela;
- pomirenje i obnova odnosa između učinioca i žrtve;
- uklanjanje posledica učinjenog dela (Vines, 2007).

Oproštaj (bez odobravanja ili opravdavanja izvršioca dela) omogućava da se ispolje razna lica učinioca (Gehm, 2003).

Praštanje je kompleksan proces koji podrazumeva niz aspekata: kognitivne, afektivne, bihejvioralne, motivacione, interpersonalne, kao i aspekt odlučivanja, što je

⁴ Društvena podrška žrtvi stoji u obrnuto proporcionalnoj vezi sa osvetničkim emocionalnim porivom žrtve i njoj bliskih lica. U evolucionim teorijama taj poriv je poznat kao "moralistička agresija" (Elliott, 1997). Reč je o veoma snažnom porivu sačinjenom od ljutnje, besa i želje za bezobzirnom osvetom (nezavisno od institucionalne kazne).

⁵ Praštanje bi trebalo razlikovati od milosti koja ne zahteva ni jedan od navedenih elementa, već jednostavno omogućava da se odustane od kažnjavanja.

uticalo da teorijski pristup praštanju bude veoma heterogen (Flanigan, 1992; Malcolm, Greenberg, 2000; Gordon, et al., 2000; McCullough, 2000; Baumeister et al., 1998; DiBlasio, 1998). Raspravama o praštanju dominiraju tri modela. U motivacionom modelu praštanja žrtve teže da zaleče oštećene odnose sa učiniocima sa tendencijom prestanka izbegavanja, odmazde i isključivanja, a to je uobičajeno u slučajevima kada je postojao važan i zanačajan odnos između aktera pre incidenta (McCullough, 2000). Drugi je tzv. REACH model u kome je aktivno praštanje "altruistički poklon" za učinioca, pri čemu žrtva zamenjuje negativne emocije pozitivnim, pa tako praštanje postaje strategija preživljavanja za žrtve (Worthington, Scherer, 2004; Shapland, 2016). Treći model praštanje vidi kao dobrovoljni i bezuslovni akt u kome se negativna osećanja zamenjuju samilošću i ljubavlju prema učiniocu (Enright, Coyle, 1998). Zajedničko svim modelima praštanja jeste upućivanje na prestanak negativnih osećanja i nebezbednosti, što je ideja bliska ideji restorativne pravde (Worthington, Scherer, 2004). Međutim, u istraživanjima restorativnih procesa u Velikoj Britaniji, pokazalo se da izvinjenje ne izaziva nužno oprostaj i da ga žrtve teških krivičnih dela veoma retko daju (Shapland, 2016).

OTPORNOST I PROCES IZVINJENJA I PRAŠTANJA

Postoji mnogo načina na koji se može koncipirati otpornost kao ljudska sposobnost da se nakon preživljene nesreće ili stresa vrati u normalno stanje. Jedinstveno svojstvo otpornosti zasnovano je na sposobnosti da se nevolja transformiše u lični, relacioni i kolektivni rast kroz jačanje postojećeg društvenog angažovanja, razvoj novih odnosa i kreativnost zajedničke akcije (Cacioppo, Reis, Zautra, 2011: 44 prema: Trkulja, 2015: 49). Koncept otpornosti podrazumeva održivost pozitivnog stava kod čoveka bez obzira na okolnosti nesreće i stresora kojima je izložen, pri čemu oni čak mogu dati neki novi smisao života koji se povezuje sa konceptima post-traumatskog rasta (Trkulja, 2015).

Stepen u kome su pojedinci u okviru neke zajednice podržani u razvijanju individualnih kapaciteta za izvinjenje i praštanje, te mera u kojoj se ona sagledava kao široko prihvaćena strategija za rešavanje konflikata, uslovljeni su različitim istorijskim, socijalnim, institucionalnim i kulturnim faktorima (kolektivne norme, te istorijske, geografske i socijalne karakteristike i načini na koje se definiše dobrobit u zajednici). Ovi faktori će uticati na značaj i ulogu izvinjenja i praštanja u jačanju otpornosti pojedinca i zajednice u kojoj živi. Analiziranje otpornosti otkriva njenu multidimenzionalnost (sistemska, kolektivna i komunitarna dimenzija) kao posledice mnoštva faktora koji na nju utiču.⁶

⁶ Većina autora smatra da otpornost podrazumeva niz zaštitnih faktora koji uključuju kognitivne sposobnosti, veštinu u rešavanju problema, veru i osećanje smisla, pozitivni pogled na život, bliske odnose sa odraslima (drugima u odraslom dobu), negu i podršku od strane ljudi koji poštuju pravila (Masten, Reed, 2002). Pojedini istraživači smatraju da zaštitni faktori obuhvataju inteligenciju, međuljudske odnose, zdrava verovanja, samopouzdanje i samoeфикаsnost (Bender et al., 2007).

Pojedinačni kvaliteti koji omogućavaju pojedincu fleksibilnost u stresnim situacijama i pomažu mu da se prilagodi i uči iz sopstvenog iskustva definišu otpornost, a na razvoj tih kvaliteta utiču različiti faktori i aspekti života, poput kulturnog porekla, vaspitanja ili iskustva (Rutter, 2012: 40-41). Individualni resursi koji jačaju socijalnu otpornost odnose se na uvažavanje drugih i razvijanje socijalne kompetencije (socijalne veštine u odnosu sa drugima) kroz osećanje povezanosti sa drugima. Socijalna kompetencija obuhvata kvalitete kao što su empatija, briga, fleksibilnost, veština komunikacije i smisao za humor (Benard, 1991). Takvi odnosi ohrabruju dobrobit, uključenost, komunikaciju i poštovanje, brigu o drugome, toleranciju, saradnju, empatiju i poverenje (Trkulja, 2015).

Adekvatno i efikasno izražavanje socijalnih emocija koje omogućava ljudima da iskažu osećanja na konstruktivan način i da izazivaju odgovarajuće reakcije kod drugih ljudi, predstavljaju faktore individualne i socijalne otpornosti koji čine deo procesa izvinjenja i praštanja. U tom smislu, izvinjenje i praštanje predstavljaju proces koji jača individualnu i socijalnu otpornost smanjujući jaz i distancu između suprotstavljenih strana putem razvijanja "kapaciteta za pozitivne emocije" (Bonanno, 2004: 20-21).

Pozicioniranost aktera u socijalnoj strukturi, lična istorija, životna dob, pol, obrazovanje i druge individualne karakteristike predmet su varijacija u individualnim strategijama otpornosti. Kolektivna i komunitarna dimenzija otpornosti potiču od kolektivnih narativa o otpornosti, nastalih u kolektivnoj istoriji stvaranja i promene centralnih kulturnih vrednosti i stavova i predstavljaju način na koji se kolektivni identitet menjao i prilagođavao neprilikama generišući kreativne solucije u susretu sa izazovima (Kirmayer et al., 2011). Ključne kulturne vrednosti, pozicioniranost aktera u socijalnoj strukturi i institucionalna uređenost zajednice značajno utiču na osmišljavanje strategije otpornosti na individualnom nivou. Protok ličnog i "istorijskog vremena" generiše individualne varijacije u izboru strategije otpornosti koja je u velikoj meri utemeljena na njenoj kolektivnoj i komunitarnoj dimenziji (Kirmayer et al., 2011).

Istraživanja koja su sprovedena u Kanadi o domorodačkim plemenima i njihovim kulturno različitim strategijama otpornosti pokazuju značajne razlike u specifičnoj istoriji, okruženju i načinu života pojedinih plemena i shodnim strategijama otpornosti unutar njih. Primeri veoma različitih narativa o otpornosti u okviru različitih plemena, opisuju različite sisteme verovanja, vrednosti i stavova koji određuju kolektivni identitet i njemu shodno razumevanje otpornosti (Kirmayer et al., 2011).⁷

⁷ Na primer, tradicija plemena Mi'kmaq koja leži u spiritualnim vrednostima mira, prijateljstva, reciprociteta i praštanja, sa posebnom pažnjom poklonjenom restituciji počinioca zlodela. Za njih, vrhunska vrednost pomirenja predstavlja kraj kolektivnog procesa praštanja. Ona se zasniva na ideji da ponovno uspostavljanje harmonije nakon incidenta kroz restorativni proces praštanja ima moralne konsekvence koje čine najznačajni izvor otpornosti te zajednice.

OTPORNOST I MORALNOST

Pomirenje omogućava lakše ili teže suočavanje sa zlom koje je naneto. Kao rezultat izvinjenja i praštanja, pomirenje je jedan od najdubljih procesa u ljudskoj interakciji koji implicira ono najgore i ono najbolje na šta su ljudska bića sposobna – proces pretvaranja mržnje u praštanje (Helmick & Templeton, 2001).

Traženje oprostaja nakon nanetih uvreda i počinjenih zlodela daleko nadilazi aktuelni društveni trend obnavljanja imidža u javnosti kroz skrušenu molbu za oprostajem. Praštanje kao uzvišeni ideal u stvarnom životu nije ostvariv bez preuzimanja odgovornosti. Na osnovu svog iskustva i rada sa mladim prestupnicima Michael Ungar insistira na zaključku po kome je izvinjenja bez preuzimanja odgovornosti primer nedostatka efektiviteta zbog čega ne može biti efikasno u restorativnim procesima – potreban je "aktivan oprostaj" koji podrazumeva preuzimanje odgovornosti za učinjeno nedelo putem izvršavanja aktivnosti koje istinski ukazuju na promenu i istinski pomažu žrtvi (Ungar, 2011). Time se u procesu praštanja izbegava prenošenje odgovornosti za učinjeno delo na žrtvu i zaista smanjuje rizik da će delo biti ponovljeno. Bez "aktivnog oprostaja" se ne može ostvariti suštinski pomak sa prvobitne pozicije u kojoj su se našli počinitelj i žrtva.

Socijalna i institucionalna pozicioniranost aktera i kulturne norme grupe kojima je regulisan proces izvinjenja i praštanja u velikoj meri određuju socijalnu, moralnu i formalnu poziciju aktera koji deluju tom procesu. Otpornost kao strategija prevazilaženja nevolja i trauma podrazumeva moralno delanje i "moralnu koordinaciju" (Turiel, 2014). Izvinjenje i praštanje se kao moralni činovi dovode u vezu sa konceptom otpornosti u kome se otpornost sagledava kroz moralno delanje (Pavićević, 2016). U nekim situacijama izvinjenje zahteva izuzetnu moralnu hrabrost.⁸ To su situacije kada za neko delo nije normirana pravna sankcija ili kada učinilac uživa društvenu podršku (širu ili užu). Moralni zahtev stoji u osnovi individualne otpornosti iskazane u procesu izvinjenja, a odnosi se na kapacitet učinioca da kroz razvijanje samosvesti odbaci privilegije koje mu obezbeđuju različite vidove opravdanja i da putem izvinjenja započne proces transformacije svog moralnog identiteta.

Individualna otpornost žrtve u vezi je s prihvatanjem izvinjenja i oprostajem. Zajednička reakcija na događaj i učinioca i žrtve (samookrivljavanje, osećanje da je žrtva odgovorna za ono što joj se dogodilo) jeste osećanje krivice u vezi sa događajem (Shapland, 2016). Prvi korak u procesu praštanja počiva na sposobnosti žrtve da sagleda učinioca i njegovo zlo delo u kontekstu širih okolnosti, da bi time žrtva zapravo demonstrirala otpornost kroz aktivno delanje, tražeći adekvatan društveni i institucionalni odgovor na delo što je ključno za njeno "ozdravljenje" i vraćanje stvari "pod sopstvenu kontrolu" (Field, et al, 2013).

⁸ Moralna hrabrost se odnosi na transformaciju moralne odluke u konkretan akt, dok moralna otpornost služi predstavlja inhibiciju za nemoralno postupanje koje ima potencijal da predstavlja veliku prednost i korist za moralnog subjekta (Pavićević, 2016: 190).

Potencijalne neprijatnosti (suočavanje, sramota, prisustvo drugih lica) koje žrtva prolazi u procesu izvinjenja od strane učinioca mogu imati negativne efekte i na proces praštanja (Struthers et al., 2014). Pokušaj žrtve da u ovoj neprijatnoj situaciji izbegne sramotu može dovesti do iznuđenog prihvatanja izvinjenja i shodnog praštanja prestupniku. Eksplicitno praštanje, u tom smislu, može biti neiskreno, a žrtva tada nastavlja da gaji negativna osećanja i ljutnju prema prestupniku i nakon tvrdnje da je oprostila (Baumeister et al., 1998). Ako postoji težnja žrtve da poštuje društvene konvencije i očekivanja, to pristanak na praštanje čini iznuđenim, veštačkim aktom koji prikriva duboka osećanja ljutnje i besa.

Ono što čini kapacitet otpornosti žrtve jeste sposobnost očuvanja samopoštovanja nakon preživljene povrede, njenu konsolidaciju koja podrazumeva samosvest, hrabrost i čvrstinu u odnosu prema poziciranju sebe kao žrtve. Praštanje i prihvatanje izvinjenja i pored raznih opasnosti koje su uključene u ovaj proces (neiskrenost, formalizovanost, konvencionalnost, izbegavanje sramote) predstavlja potencijal za izbegavanje pasivizacije, trajne frustracije i uloge žrtve (Struthers et al., 2014).

Sagledavanje otpornosti u kontekstu izvinjenja i praštanja u ostvarivanju individualne i kolektivne dobrobiti, podrazumeva sposobnost za transformaciju i kod učinioca i kod žrtve. U intervjuima sa žrtvama teških nasilnih krivičnih dela pokazalo se da proces praštanja uključuje promene, kako u pogledu žrtve prema sebi, tako i prema prestupnicima (Shapland, 2016). U tom smislu, samosvest i odgovornost čine moralna svojstva izvinjenja i praštanja kao komponente individualne otpornosti koja izmiče oportunističkom i konformizmu. To znači da socijalna kompetencija kao faktor otpornosti nije samo socijalno-komunikaciona veština, već svojstvo povezano sa moralnom hrabrošću da se postupa na pravedan i ispravan način u (datom) kontekstu. Otpornost kao sposobnost adaptacije i prilagođavanja ne znači fleksibilnost oslobođenu moralnosti, već suprotno — sposobnost da se činjenice o novim okolnostima tretiraju i kao moralne činjenice koje su podvrgnute kritičkom promišljanju i emocionalnoj spoznaji kao garantima individualne slobode (Pavićević, 2016: 208). Institucionalni aspekt ispunjavanja uslova potrebnih za restorativni ishod, putem procesa izvinjenja i praštanja, u sklopu jačanja društvene otpornosti pozicioniran je u okviru koncepta restorativne pravde.

IZVINJENJE U PRAVU

Odnos između pravne ideje odgovornosti i moralne ideje o odgovornosti čini deo rasprave u kojoj su krajnosti tvrdnja da među njima ne postoji neminovna povezanost i stav da između pravne ideje odgovornosti i moralne ideje o odgovornosti postoji jaka podudarnost između. Sredina između ove dve krajnosti odnos pravnih i moralnih ideja o odgovornosti ne vidi u njihovoj čvrstoj koleraciji, ali odsustvo svake povezanosti smatra gubitkom legitimiteta koji zakon mora da ima da bi se primenjivao u određenoj zajednici (Vines, 2007). Interakcija između moralnog i pravnog sistema zajednice se odvija u okviru društvenog sistema i njegovih partikularnih delova. Pravna teorija definiše pravno rezonovanje kao veoma

institucionalizovan i formalizovan tip moralnog rasuđivanja, a pitanje individualne moralne autonomije je ograničeno moralnim sistemom kulturne grupe (McCormick, 1978). Odnos pravnog sistema prema informacijama koje nisu pravne podrazumeva njihovo pretvaranje u pravne informacije. Transformisanje nepravničkih u pravne činjenice podrazumeva pretvaranje moralnog stava i procene u ono što je legalno određeno kao dozvoljeno, a time se otvara prostor za razmatranje u kojoj meri moralno značenje ostaje neizmenjeno u pravnom značenju i kako transformacija moralnog stava u pravnu činjenicu utiče na značenje moralnog stava i promenu njegovog karaktera (Vines, 2007). Jürgen Habermas u svojoj teoriji komunikativnog delovanja tvrdi da postoji *kolonizacija svakodnevnog života (lifeworld)* u zavisnosti od načina na koji juridifikacija utiče na svakodnevni život (Habermas, 1987)⁹. U nekim oblastima se na taj način kreira područje koje mora biti suštinski opravdano i u tom smislu je veoma blisko moralu. Funkcionalne smetnje nastaju kada se "pravne institucije" kao "socijalno integrisani koncepti" prevode u zakon, jer juridifikacija remeti unutrašnju logiku svakodnevnog života (Habermas, 1987). Za izvinjenje je relevantno određenje po kome *lifeworld* čini moralna zajednica i njen pogled na izvinjenje što u prvi plan dovodi pitanje o tome kako izvinjenje funkcioniše u pravnom domenu u odnosu na njegovo partikularno kulturno i moralno poreklo koje potiče iz podsistema neke određene zajednice (Vines, 2007).¹⁰

Izvinjenje, sa jedne strane, dovodi do pomirenja i moguće reparacije, a sa druge do praštanja. Ono može biti cilj po sebi, ali i deo većeg procesa. Uloga izvinjenja se razlikuje u kontestu privatnog prava i izvinjenja u javnom domenu. Javna namena izvinjenja može uključivati političke svrhe, sprečavanje nereda, pomirenje dve velike socijalne grupe (pri čemu postoji mogućnost manipulacije u navođenju velike grupe ljudi da se ponaša na određen način) (Vines, 2007). Različite grupe mogu na različite načine posmatrati potrebu za izvinjenjem. Razvoj zakonodavstva koje uključuje izvinjenje preuzeto iz običajnog prava, sugerise da postoji važnost izvinjenja u zakonodavstvu.

RESTORATIVNA PRAVDA I IZVINJENJE I OPROŠTAJ

Potencijal izvinjenja i praštanja u kontekstu individualnog (žrtve), društvenog (zajednice) i pravnog života, dobija svoj puni kapacitet u kontekstu restorativne pravde. Restorativna pravda je teorijski pristup društvenom reagovanju na kriminalitet nastao kao alternativan u odnosu na dominantni koncept retribucije (moralno prihvatljivo kažnjavanje za povredu koje je odmereno i ograničeno) koji se

⁹ Validnost govornih činova nije rutinsko pitanje jer se oni odvijaju u datom kontekstu onoga živog sveta (na engleskom: *lifeworld*, a na nemačkom: *lebenswelt*). Koncept *lifeworld* je definisan kao sveukupnost kulturnih vrednosti, društvenih normi i socijalizacijskih obrazaca koji omogućavaju interakciju aktera (Habermas, 1987). Pojedini autori pronalaze sličnosti između Habermasovog pojma "sistem", "lebenswelt" i "autopoetični sistem" iz teorije sistema čiji je autor Niklas Luhmann (Baxter, 2011; Vines, 2007).

¹⁰ Da li je reč o moralnoj obavezi javnog izvinjenja ili moralnoj potrebi za privatnim izvinjenjem – da li u pozadini izvinjenja stoji pravni ili moralni razlog?

u ispoljava kao tradicionalno krivičnopravno reagovanje. Ubuntu tradicija predstavlja autohtoni afrički modalitet restorativne pravde koji se oslanja na neprekinuti dijalog sa ciljem da se svi učesnici u dijalogu slože oko značenja i postupanja, a jedna od centralnih vrednosti ubuntu koncepta jeste oprostaj (Bangura 2005: 193–221).

Teorijski koncept restorativne pravde podrazumeva krivično delo koje je definisano kao akt koji narušava međuljudske odnose i odnose između ljudi i društvene zajednice. Za reparaciju — popravku štete nastale krivičnim delom, neophodno je aktivno učestvovanje u komunikaciji svih aktera (žrtve, počinioca i društvene zajednice), žrtvi se nadoknađuje šteta koju je pretpela krivičnim delom, a učiniocu olakšava proces društvene reintegracije. Osnovni principi često su utkani u definicije restorativne pravde, pa se u literaturi pod restorativnom pravdom podrazumeva *svaki program koji je prvenstveno orjentisan na uspostavljanje pravde putem popravljavanja štete koja je krivičnim delom prouzrokovana, odnosno krivičnopravni sistem koji je više orjentisan na žrtvu, u kome se žrtvi popravljaju pričinjena šteta, ali u kome se popravljaju šteta i učiniocu i zajednici, odnosno, odnosi među svim zainteresovanim stranama* (Boutellier, 2002: 19; Breithwaite, 2003: 87).

Iako raste interes za proučavanje praštanja i među teortičarima i među praktičarima, zbog *isceliteljskih potencijala* praštanje ipak zauzima centralno mesto u konceptu restorativne pravde (VanOyen Witvliet et al., 2001; Worthington, Wade, 1999). To je uslovljeno sposobnošću praštanja da postigne emocionalni oporavak žrtve, kroz procese koji smanjuju osvetoljubivost i povećavaju empatiju (Strang, Sherman, 2003). Važnost razgraničenja više dimenzija praštanja u kontekstu restorativne pravde ističe perspektiva *nepraštanja*, koje se javlja kada žrtva razmišlja o prestupu i njegovim posledicama (Worthington, Wade, 1999). Odbojnost, gorčina, neprijateljstvo, mržnja, pa čak i bes, mogu da se tokom vremena sjedine u *nepraštanje* koje prepoznajemo kao kompleksan skup emocija. Nepraštanje se može opisati kao emocionalna posledica žrtvine percepcije jaza između željene pravde i osećaja nepravde. Dimenzije ovog jaza mogu se vremenom menjati, pa tako jaz može biti veći u slučaju uočavanja dodatnih nepravdi (na primer, ako je učinilac oslobođen optužbi), ili manji, u slučaju sprovođenja pravde (odgovarajuća kazne za učinioca ili zadovoljavajuće iskustvo posredovanja između učinoca i žrtve), ali svakako je nepravda koju žrtva oseća ono što uslovljava nepraštanje (Worthington, Scherer, 2004). Osećanje nepravde nije samo kognitivni sud o nejednakosti između trenutnog stanja i željenog ishoda, već je povezan sa negativnim emocijama. Bes i druge negativne emocije koje su prisutne kod osećanja nepravde, neposredno su proporcionalne veličini doživljene nepravde (Worthington, Wade, 1999).

Restorativni pristup podrazumeva direktnu komunikaciju učinioca i žrtve da bi se u toj komunikaciji smanjilo osećanje nepravde i nezadovoljstvo, ali samo pod uslovom da žrtva sama bira taj put (Gehm, 1992). U tom smislu, restorativna pravda se određuje kao prepoznavanje doprinosa oprostaja dobrobiti i žrtve i učinioca, pomoć žrtvi da se oslobodi negativnih snaga krivičnog dela, vraćanje prestupniku statusa ljudskog bića, olakšavanje reintegracije prestupnika u društvenu zajednicu, vraćanje

narušenog mira žrtvama i potencijalno substantivni doprinos mentalnom i fizičkom zdravlju žrtve (Zehr, 1985; Zehr, 1990; Van Biema, 1999; Cragg, 1992; Van Strokkom, 2002; Coyle, Enright, 1997; Witvliet et al., 2001).

Pristup praštanju u restorativnoj pravdi ima više dimenzija.

Praštanje učiniocu od strane žrtve odnosi se na svesne odluke žrtve da se oslobodi negativnih snaga krivičnog dela. Oslobođanje od negativnih snaga podrazumeva *isključivanje* (prekidanje) iz traume ili otpuštanje gorčine i osvete. Ovo smanjenje negativne motivacije, ne uključuje niti isključuje pozitivna osećanja prema učiniocu.

Vraćanje statusa moralnog građanina učiniocu. Krivično delo prekida međusobne odnose kao i odnose između pojedinaca i njihove društvene zajednice. Posledice kriminala su povrede, a iz njih proističu obaveze. Pravda kao vrednosno načelo podrazumeva napor da se postupa ispravno kako bi "stvari bile onakve kakave treba da budu" (Zehr, 1980, 1985, 1990). Restorativni ishod podrazumeva obnavljanje veze između ljudi i zajednice i eliminisanje otuđenosti koja se među ljudima javlja kao posledica krivičnog dela. Oproštaj nije čin sam za sebe ili neko psihičko stanje, već se odnosi na mogućnost da se učinilac iskupi za ono što je uradio, nakon čega može da u zajednici i u sopstvenoj percepciji povрати status moralnog građanina. Oproštaj u ovom kontekstu ima simbličan smisao i izražava spremnost da se ponovo prihvati prestupnici kroz proces odgovornosti, kajanja, reparacije i "praštanja" (Dickey, 1998).

Restorativna pravda ne podrazumeva postojanje nekakvog apsolutnog standarda prema kome bi se procenjivalo da li je došlo do oprostaja i da li je on uopšte izvodljiv. Potrebno je da učesnici iskuse promene u shvatanju i odnosu prema sebi, drugima i zajednici. Oproštaj se izražava kao transformacija koja omogućava žrtvi da vidi svoje iskustvo i krivično delo u drugačijem svetlu (Fow, 1996).

Restorativni proces u kontekstu restorativne pravde podrazumeva da medijatori održavaju neutralnost u pogledu praštanja, kao poželjnog ishoda medijacije. Cilj dijaloga u procesu restorativne pravde je restauracija sve tri strane: žrtve, učinioca i društvene zajednice (što je takođe, jedan od osnovnih principa restorativne pravde). Potrebe žrtve su primarne, njena sloboda izbora je neupitna, a oproštaj ne može biti bezuslovan. Posrednici u restorativnom procesu (medijatori) u obavezi su da čuvaju emocionalnu sigurnost žrtve i nastoje da omoguće autentičan dijalog koji podržava proces ozdravljenja u okviru kog nastaje promena odnosa prema učiniocu, tj. dolazi se do oprostaja (Armour, Umbreit, 2004).

Za mnoge žrtve, paradoksalno, termini kao što su "oprostaj" i "pomirenje" tumače se kao devalvacija njihove krivične viktimizacije ili kao označavanje njihove legitimne ljutnje i besa kao neprikladnih. Međutim, kada je žrtvi omogućeno da doživi elemente praštanja i pomirenja, praštanje i pomirenje se pokazuju kao moćan potencijalni ishod procesa medijacije, uz pomoć dijaloga i uzajamne pomoći žrtve i učinioca.

ZAKLJUČAK

Patnja je neizostavan deo ljudskog života, a kriza može dati životu smisao u zavisnosti od načina na koji mislimo o njoj. Viktor Frankl smatra da ako postoji smisao u životu uopšte, onda mora postojati značenje u patnji (Frankl, 1984: 76). Pošto je ljudsko delovanje zasnovano na zajedničkim vrednostima i proceni svrshodnosti, naše reakcije su rukovođene prosuđivanjem u duhu tih vrednosti. Koncept ljudskog egzistencijalnog delanja se preklapa sa socijalnim konstruktom otpornosti. Egzistencijalno ljudsko delanje je sposobnost individue da u okviru posebnog društvenog i istorijskog konteksta ostvari smisao i svrhu ljudskog postojanja i u skladu sa njima pravi izbore i preduzima radnje shvaćene kao "slobodna volja" (Frankl, 1992). Prevazilaženje različitih trauma kroz izgradnju smisla podrazumeva namerni izbor zasnovan na ličnoj slobodi i iskustvu pojedinca koji mu omogućuju da u najtežim uslovima razume date okolnosti i aktivno se odnosi prema njima. Pronaći snagu u okolnostima koje podrazumevaju traumatizaciju i viktimizaciju predstavlja sposobnost koja čini otpornost. Otkrivanje novog značenja, smisla i puta u teškim životnim trenucima i okolnostima doprinosi ostvarivanju pozitivnih nasuprot očekivanih negativnih posledica. Samosvest, osvrtnost na prošlost kroz kritičko mišljenje i orijentacija ka konstruktivnom delanju u budućnosti načini su na koji restorativni procesi funkcionišu omogućavajući da se "ponovo krene dalje" (Breithwaite, 2002). Izvinjenje i praštanje su jedan od mehanizama za ponovno uspostavljanje ravnoteže u društvenim odnosima i institucionalnoj praksi. Oni značajno oblikuju potencijal otpornosti na individualnom i socijalnom nivou jer doprinose oporavku, kako pojedinca i zajednice, tako i učionice i žrtve. Otpornost se sagledava u različitim dimenzijama čovekove egzistencije, a ne samo kao sposobnost adaptacije na teške okolnosti. To je način da se razvijanjem slobode, odgovornosti, samosvesti i saosećanja razrešavaju konflikti u pravcu ostvarivanja buduće zajedničke dobrobiti. Složenost ovih procesa ukazuje na značaj društvenih, kulturnih i institucionalnih karakteristika zajednice oličene u pristustvu ili odsustvu težnje za razvijanjem tolerancije i pomirenja.

Restorativna pravda obuhvata izvinjenje i praštanje u institucionalnoj pravnoj praksi. Sveobuhvatan pristup u sudskom postupku zahteva kontekstualnu pravdu, pre nego konzistentnu pravdu, kao i ozbiljan angažman sa posebnostima specifičnih slučajeva u traženju rešenja problema, te optimalnih pravnih lekova za sve nepravde koje se kriju iza tih posebnosti a što je komplikovano postići (Braithwaite, 2002). Pitanje o tome šta je prava kazna, zamenjuje se pitanjem o pravom rešenju problema, jer je "pravo kažnjavanje" po retributivnoj teoriji, najčešće loše rešenje za problem. Restorativna pravda promoviše reintegraciju učinilaca u zajednicu potvrđivanjem njihove vrednosti kao ljudskih bića, putem njihovog redefinisanja kao podjednako vrednih građana, nasuprot javnom poniženju i osudi (Harris et al., 2004). Centralna premisa restorativne pravde konstruisana je u komunitarističkoj teorijskoj tradiciji, jer su ključni akteri u restorativnom procesu žrtva i učinilac, ali i sama zajednica, pa bi zbog toga, kada je to moguće, u proces za otklanjanje posledica krivičnog dela, trebalo uključiti sve aktere tako što će se istovremeno pružati pomoć i

podrška potrebna i žrtvi u učiniocu, jer je to način da zajednica bude angažovana u restorativnom procesu (Bulatović, 2015: 138).

Popravljanje štete podrazumeva odgovornost i obaveze. Prihvatanje odgovornosti podrazumeva obavezu učinioca da štetu popravi u što je moguće većoj meri (na primer, putem izvinjenja, stvarne ili simbolične naknade štete, radom u korist žrtve ili zajednice i slično). Osim štete nastale usled izvršenja, krivično delo stvara određene obaveze i za zajednicu koja je odgovorna za pružanje podrške žrtvi, za vođenje računa o blagostanju svojih članova i za održavanje napora usmerenih ka (re)integriranju učinioca u lokalnu zajednicu, što takođe može da doprinese i saniranju posledica krivičnog dela, odnosno popravljanju štete i narušenih odnos (Ćopić, 2015: 58). Traganje za izražavanjem kajanja i istinskog izvinjenja predstavlja sastavni deo svih savremenih penoloških teorija. Izvinjenje i kajanje u uspostavljanju pravde imaju veliki značaj kao jedna od centralnih dinamika u pomirenju žrtve i učinioca. Restorativni pristupi naglašavaju kretanje u odnosima između žrtve i učinioca kao katalizator za transformaciju oba. Ti odnosi imaju kvalitet dinamičkog procesa zasnovanog na osećaju koji proističe iz interakcije sa okolnostima, aktivnostima i psihološkim resursima.

Društvena dobrobit se pozicionira kao ključni element društvene kohezije, tj. osnovne strukture društva, svojevrstne "društvene tkanice" koju čine društvena jednakost, društveni kapital i poverenje kao refleksija spremnosti članova društva da međusobno saraduju kako bi preživeli i povećavali društveno blagostanje. Da bi opstali na okupu, tj. da se tkanica ne bi pocepala, elementi koji je čine moraju biti funkcionalni. Kvalitet društvene tkanice zasnovan je na ravnomernosti i pravilnosti "tkanja", tj. izgradnji konsenzusa u društvu zarad regulisanja i upravljanja odnosima među članovima društva, a direktno je proporcionalan kapacitetu društva da se suprotstavi devijantnim društvenim pojavama kao što su nasilje i kriminal. U formiranju društvene kohezije učestvuju različiti faktori poput kvaliteta vlasti na svim nivoima društvene zajednice (lokalnom, nacionalnom, međunarodnom), organizaciono rukovođenje i distribucija resursa ili kvalitet usluga i postojanje različitih vidova podrške članovima zajednice koji imaju potrebu za njom.

Dinamička priroda dobrobiti podrazumeva da njen visok nivo omogućava da bolje odgovorimo na izazove, da se na inovativan i konstruktivan način angažujemo u odnosima s drugim ljudima i nosimo sa svetom koji nas okružuje. Ako dobrobit odredimo kao visoko uspešan način da postignemo dobre ishode u brojnim različitim oblastima života, postizanje dobrobiti je krajnji cilj ljudskih napora i realizacija društvene transformacije.

LITERATURA

- (1) Allan, A. et al., (2006). Exploration of the association between apology and forgiveness amongst victims of human rights violations. *Behavioral Sciences and the Law*, 24(1): 87-102.
- (2) Armour, M. P., & Umbreit, M.S. (2004). The Paradox of Forgiveness in Restorative Justice. In: Worthington, Jr. (Ed.) *Handbook of Forgiveness*. University of Minnesota: Center for Restorative Justice and Peacemaking, pp. 1-14

- (3) Bangura, Abdul (2005). Post-election conflict resolution in Africa: Lessons from African peace paradigms. In: Adebayo, Akanmu (ed.) *Managing Conflicts in Africa's Democratic Transitions*, Maryland: Lexington Books.
- (4) Baumeister, R. F., Exline, J. J., Sommer, K. L. (1998). The victim role, grudge theory, and two dimensions of forgiveness. In: Worthington, E. L. Jr. (ed.), *Dimensions of Forgiveness: Psychological Research and Theological Perspectives*, Templeton Foundation Press: Philadelphia, pp. 79–104.
- (5) Baxter., H. (1987). System and Life-World in Habermas's "Theory of Communicative Action". *Theory and Society*, 16(1): 39-86.
- (6) Bender H, A. et al. (2007). Use of harsh physical discipline and developmental outcomes in adolescence, *Development and Psychopathology*, (19): 227–42.
- (7) Bonanno, G. A., Papa, A., & O'Neill, K. (2001). Loss and human resilience. *Applied and Preventive Psychology*, (10): 193–206.
- (8) Breithwaite, J. (2003). Restorative Justice and a Better Future, In: Johnstone, G. (ed.) *A Restorative Justice Reader – texts, sources, context*. pp. 83-97. Devon: Willan Publisher.
- (9) Butelliere, H. (2003). Victimization and Restorative Justice: moral background and Political Consequences. In: Walgrave, L. (ed.) *Restorative Justice and the Law*, Devon: Willan Publishing, pp. 19-30.
- (10) Bulatović, A. (2015). Restorativna pravda i odnos učinioca i žrtve krivičnog dela. *Temida*, 18(3-4): 131-143
- (11) Cariello, M. D. (1999). Forgiveness and the Criminal Law: Forgiveness Through Medicinal Punishment. *Urban Law Journal*, 27(5): 1607-1612
- (12) Celermajer, D. (2008). Apology and the possibility of ethical politics, *Journal of Cultural and Religious Theory*, 9(1): 14-34.
- (13) Coyle, C. T., Enright, R. D. (1997). Forgiveness intervention with post abortion men. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 65(6): 1042-1046.
- (14) Cragg, W. (1992). *The practice of punishment*. London: Rutledge.
- (15) DiBlasio, F. A. (1998). The use of decision-based forgiveness intervention within intergenerational family therapy. *Journal of Family Therapy*, 20: 77–94.
- (16) Dickey, W. J. (1998). Forgiveness and crime: The possibilities of restorative justice. R. D. Enright and J. North (Eds.). *Exploring forgiveness* (pp. 106-120). Madison, WI: University of Wisconsin Press.
- (17) Dominello, F. (2014). Protecting the Right to Be a 'Bigot' in the Wake of the 'Apology to Australia's Indigenous Peoples'. *Macquarie Law Journal*, Vol. 14, pp. 47-71. Available on: <https://ssrn.com/abstract=2631311>
- (18) Enright D. R., Coyle T. C. (1998). Researching the Process Model of Forgiveness within Psychological Interventions. In: Everett, L. Worthington (Ed), *Dimensions of Forgiveness: Psychological Research and Theological Perspectives*. Templeton Foundation Press.
- (19) Enright, R. D. & Kittle, B. A. (1999). Forgiveness in Psychology and law: The Meeting of Moral Development and Restorative Justice. *Fordham Urban Law Journal*, 27(5): 1620-1631
- (20) Field, C., Zander, J., Hall, G. (2013). Forgiveness is a Present to Yourself as Well: An Interpersonal Model of Forgiveness in Victims of Violent Crime. *International Review of Victimology*, 19(3): 235-247.
- (21) Flanagan, B. (1992). *Forgiving the unforgivable*. Macmillan: New York
- (22) Fow, N. R. (1996). The phenomenology of forgiveness and reconciliation. *Journal of Phenomenological Psychology*, 27, pp. 19-234.
- (23) Freedman, S. R., Enright, R. D. (1996). Forgiveness as an intervention goal with incest survivors. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64, pp. 983-992.

- (24) Gehm, J. B. (2003). The Function of Apology in the Criminal Justice System. A *Restorative Justice Reader*. G. Johnstone. Cullompton, Willan Publishing, pp.280-285.
- (25) Gehm, J. R. (1991). The function of forgiveness in the criminal justice system. In J. Messmer & H-U, Otto (Eds). *Restorative justice on trial: Pitfalls and potentials of victim-offender mediatoriminternational research perspectives* (pp. 541-550). Boston: Kluwer Academic Publishers
- (26) Gill, K. (2000). The Moral Function of an Apology. *Philosophical Forum*, 31(1):11-27.
- (27) Goffman, E. (1971). *Relations in public: Microstudies of the public order*. New York: Basic Books.
- (28) Gordon, K. C., Baucom, D. H., Snyder, D. K. (2000). The use of forgiveness in martial therapy. In: McCullough, M. E., Pargament, K. I. & Thoresen, C. E. (Eds.), *Forgiveness: Theory, Research, and Practice*, Guilford Press, New York. pp. 203–227.
- (29) Govier, T., Verwoerd, W. (2002). The Promise and Pitfalls of Apology. *Journal of Social Philosophy*, 33(1): 67-82
- (30) Habermas, J. (1987). *The Theory of Communicative Action* (Thomas McCarthy trans, 1987, original German ed 1981), Vol. 2. Polity Press.
- (31) Ivković, M. (2010). Habermasova koncepcija systemske kolonizacije sveta života. *Sociologija*. Vol. LII (2010), br. 1. str.1-22.
- (32) Kirmayer, J. L., Dandeneau, S., Marshall, E., Kahentonni Phillips, M. & Jessen Williamason, K. (2011). Rethinking Resilience from Indigenous Perspectives. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 56(2): 84-91
- (33) Kittle, B. (1999). Forgiveness in the criminal justice system Necessary element or impossible dream. *The World of Forgiveness*, 2, pp. 3 - 11.
- (34) Lazare, A. (2004). *On apology*. New York: Oxford University Press
- (35) Levinas, E. (1979). *Time and the Other*. Translated by Richard A. Cohen. Pittsburgh: Duquesne University Press.
- (36) Levinas, E. (1979). *Totality and Infinity*; trans. Alphonso Lingis, The Hague-Boston- London: Martinus Nijhoff Publishers and Duquesne University Press, 1969; 2nd edition, 1979; Springer, 1980 (in English).
- (37) Levine, S. (2003). Psychological and social aspects of resilience: a shyntesis of risks and resuorces. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 5(3): 273–280.
- (38) McCormick, N. (1978). *Legal Reasoning and Legal Theory*. Oxford: Clarendon Press.
- (39) Macleod, L. (2008). *A Time for Apologies: The Legal and Ethical Implications of Apologies in Civil Cases*. Cornwall Public Inquiry, Phase 2 Research and Policy Paper; Final Paper April 12, 2008, Available at: www.attorneygeneral.jus.gov.on.ca/inquiries/cornwall/en/report/research_papers/Phase_2_RP/3Macleod_Apologies
- (40) Malcolm, W. M., Greenberg, L. S. (2000). Forgiveness as a process of change in individual psychotherapy. In: McCullough, M. E., Pargament, K. I., Thoresen, C. E. (eds.), *Forgiveness: Theory, Research, and Practice*, pp. 179–202. Guildford Press, New York
- (41) Masten, A. S., Reed, M. G. (2002). Resilience in development. In: C. R. Snyder, S. J. Lopez (Eds.), *The Handbook of Positive Psychology*, New York: Oxford University Press, pp. 74-88.
- (42) McCullough, E. M. (2000). Forgiveness as human strength: Theory, measurement, and links to well-being. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 19(1): 43-55
- (43) Minow, M. (1998). *Between Vengeance and Forgiveness: Facing History After Genocide and Mass Violence*. Boston: Beacon Press.
- (44) O'Hara, E. A. (2003). Victims and Criminal Punishment. Conference: Owen D. Jones, Law and Behavioral Biology 5 (October 27, 2003) Conference hosted by the

- Gruter Institute for Law and the Behavioral Sciences in Squaw Valley, California, and Symposium participants at Chicago-Kent School of Law.
- (45) O'Hara, E. A. (2004). Apology and Thick Trust: What Spouse Abusers and Negligent Doctors Might Have in Common. *Chicago-Kent Law Review*, 79:1055. Available on: <http://scholarship.kentlaw.iit.edu/cklawreview/vol79/iss3/27>
- (46) Pavićević, O. (2016). *Otpornost i moralno delanje*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (47) Raymond, G. H., Petersen, L. R. (ed.) (2001). *Forgiveness and Reconciliation, Religion, Public Policy and Conflict Transformation*, Introduction (pp. 1-3). Templeton Foundation Press.
- (48) Regehr, C., Gutheil, T. (2002). Apology, justice, and trauma recovery. *Journal of the American Academy of Psychiatry and Law*, 30, 425-430.
- (49) Smith, N. (2008). *I Was Wrong: The Meanings of Apologies*. Cambridge University Press.
- (50) Struthers, C. W., et al. (2014). The role of victim embarrassment in explaining why apologies affect reported (but not actual) forgiveness. *Journal of Language and Social Psychology*, 33, pp. 517-525.
- (51) Tavuchis, N. (1991). *Mea Culpa: A Sociology of Apology and Reconciliation*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- (52) Trkulja, T. (2015). Social Resilience as a Theoretical Approach to Social Sustainability. *Defendologija*, 36(2): 47-60.
- (53) Turiel, E. (2014). Morality, epistemology, development, and social opposition. In: M. Killen, J. G. Smetana (eds.), *Handbook of moral development* (2nd Ed.), pp. 3–22. New York, NY: Psychology Press.
- (54) Umbreit, M. S. (2001). *Handbook of victim offender mediation*. San Francisco: Jossey-Bass.
- (55) Umbreit, M. S., Vos, B., Coates, R. B., & Brown, K. A. (2003). *Facing violence: The path of restorative justice and dialogue*. Monsey NY: Criminal Justice Press.
- (56) Ungar, M. (2011). Why Apologies are Overrated "I am so sorry for the harm I have caused" Rather than seeking forgiveness, how about making things right instead? *Psychology Today*. Available on: www.psychologytoday.com/blog/nurturing-resilience/201103/why-apologies-are-overrated-i-am-so-sorry-the-harm-i-have-caused
- (57) Ungar, M. (2008). Resilience across Cultures, *British Journal of Social Work*, 38(2): 218–235.
- (58) Van Biema, D. (1999). Should all be forgiven? *Time*, March 22. Available on: <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,22227,00.html>
- (59) Van Dijk, J. (2009). Free the Victim: A Critique of the Western Concept of Victimhood. *International Review of Victimology*, 16(1): 157-177.
- (60) Van Strokkom, B. (2002). Moral emotions in restorative justice conferences: Managing shame, designing empathy. *Theoretical Criminology*, 6(3): 339-360.
- (61) Vines, E. P. (2007). The Power of Apology: Mercy, Forgiveness or Corrective Justice in the Civil Liability Arena? UNSW Law Research Paper No. 2007-30; Public Space: *The Journal of Law and Social Justice*, Vol. 1, No. 1, 2007. Available on: <https://ssrn.com/abstract=987424>
- (62) Wade, N. G., Worthington, E. L., Jr. (2002). Overcoming interpersonal offenses: Is forgiveness the only way to deal with unforgiveness? *Journal of Counseling and Development*, 81(3): 343-353.
- (63) Weisman, R. (2006). Showing Remorse at the TRC: Towards a Constitutive Approach to Reparative Discourse. *Windsor Yearbook of Access to Justice*, Vol. 24, No. 2. Available on: <https://ssrn.com/abstract=1816450>

- (64) Witvliet, C., Ludwig, T. E., Vander Laan, K. (2001). Granting forgiveness or harbouring grudges: Implications for emotion, physiology, and health. *Psychological Science*, 12(2): 117-123.
- (65) Witvliet, C., Worthington, E. L., Rott, L. M., Sato, A. F., & Ludwig, T. E. (2008). Retributive Justice, Restorative Justice and Forgiveness: An Experimental Psychophysiology Analysis. *Journal of Experimental Social Psychology*, 44(1): 10-25
- (66) Worthington, E. L. Jr. & Scherer, M. (2004). Forgiveness is an emotion-focused coping strategy that can reduce health risks and promote health resilience: theory, review, and hypotheses. *Psychology and Health*, 19(3): 385–405.
- (67) Worthington, E. L., Jr. (2003). *Forgiving and Reconciling: Bridges to Wholeness and Hope*. Inter Varsity Press, Downers Grove, IL.
- (68) Worthington, E. L., Jr., Scherer, M. (2004). Forgiveness is an emotion-focused coping strategy that can reduce health risks and promote health resilience: Theory, review, and hypotheses. *Psychology and Health*, 19(3): 385-405
- (69) Worthington, E. L., Jr., Wade, N. G. (1999). The social psychology of unforgiveness and forgiveness and implications for clinical practice. *Journal of Social and Clinical Psychology* 18, 385-418.
- (70) Zehr, H. (1980). *Mediating the victim offender conflict*. Elkert, IN: Mennonite Central Committee Office on Criminal Justice
- (71) Zehr, H. (1985). *Retributive justice, restorative justice*. Mennonite Central Committee, US Office of Criminal Justice.
- (72) Zehr, H. (1990). *Changing lenses*. Scottsdale, PA: Herald Press.

APOLOGY AND FORGIVENESS AS A MECHANISM OF RESILIENCE AND AS A FACTOR IN THE RESTORATIVE PROCESS RESTORATIVE

The relationship between the individual and social level of resilience can also be viewed via apology and forgiveness as a factor in the initiation and design of the restorative process. Reviewing the key components of the apology and forgiveness process provides an insight into the relationship between the moral and legal basis of apology, as outlined by the perspective of the interaction between moral values that dominate in the society and its legal system. Analyzing the process of apology and forgiveness in the framework of individual, social and legal communication, the authors find arguments that point to the significance of this process for developing resistance within the framework of social and legal practice relying on the principles of restorative justice. The aim of the paper is to suggest that individual resistance based on morality is one of the factors of social competence.

*KEY WORDS: apologizing / forgiving / resilience / restorative
justice / social interaction*